

Rzepniewska, Danuta

"Die Schwabensiedlung im Posener
Kammerdepartement 1799-1804", Erich
Weise, Würzburg 1961 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 55/3, 520-522

1964

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Książka Godechota jest bardzo pożyteczna. Daje przegląd najważniejszych prac i kierunków badawczych, a i sama stanowi interesujący, choć zdaniem moim jeszcze nie dość przekonujący, głos w dyskusji wokół węzłowych zagadnień tak niezmiernie ciekawej i dynamicznej epoki Oświecenia.

Andrzej Zahorski

Erich Weise, *Die Schwabensiedlung im Posener Kammerdepartement 1799—1804*, Marburger Ostforschungen, Band 13, Holzner-Verlag, Würzburg 1961, s. 126, 2 fotokopie, 2 mapy.

Praca E. Weisego poświęcona kolonizacji szwabskiej w dep. poznańskim w latach 1799—1804 stanowi kolejny 13 tom serii wydawnictw Rady Naukowej im. J. G. Herdera, patronującej marburskim badaniom wschodnim. W odróżnieniu od niektórych innych publikacji zachodnioniemieckich, zbyt tendencyjnych politycznie, by reprezentować wartość naukową, zasługuje na uwagę przede wszystkim ze względu na jej źródłowy charakter. Tematycznie i chronologicznie odbiega od poprzednich zainteresowań autora, znanego z nacjonalistycznego nastawienia badacza stosunków polsko-krzyżackich i dziejów Prus w wieku XV.

Powstanie pracy o kolonizacji w Prusach Południowych wiąże się z pobytem Weisego w roku 1942 w okupowanym przez Niemców Poznaniu. Zajmował on wówczas kierownicze stanowisko w obecnym Archiwum Wojewódzkim. Zasadniczą część pracy stanowi tekst wydobytej przez Weisego z zespołu kamery poznańskiej — Südpreuussische Zeit tzw. General-Tableau — generalnej tabeli osad założonych w dep. poznańskim w okresie 1799—1804. Tabela ta, sporządzona przez kamerę w r. 1804 w związku z przeprowadzaną wówczas ogólną lustracją nowo założonych kolonii, zawiera prócz pełnego wykazu gospodarstw dane dotyczące poszczególnych osadników (imię, nazwisko, liczba członków rodziny, miejsce pochodzenia), rozmiarów przydzielonego im gruntu oraz wyłożonych i przewidywanych kosztów państwa, związanych z osiedleniem i zagospodarowaniem. Tabelę tę wraz z naniesionymi na nią uwagami urzędników pruskich podaje Weise w całości. Poprzezdając ją ponad 50-stronicowy tekst autora wykracza wyraźnie poza ramy przeciętnego komentarza źródłowego. Ma raczej charakter opracowania monograficznego, w którym prócz szeregu prac historyków niemieckich (Müller, Pytlak, Kossman, Klewitz, Hartmann, Holsche) wykorzystane zostały także akta Generalnego Dyrektorium i tajnego radcy von Notharda z Deutsches Zentralarchiv-Merseburg.

Podjmując na wstępie dyskusyjną kwestię celu i charakteru kolonizacji państwowej przełomu XVIII i XIX w. podobnie jak inni historycy niemieccy odrzuca Weise akcentowane w historiografii polskiej względy narodowościowo-polityczne. Traktując kolonizację tego okresu jako kontynuację prowadzonej w czasach Rzeczypospolitej akcji osiedlania przybyszów obcych na terenach niezagospodarowanych, wskazuje na jej wyłącznie gospodarczy charakter. Szczególna waga, jaką przywiązywało państwo pruskie do kolonizacji ziem, tworzących tzw. Prusy Południowe, ogromne fundusze, jakie przeznaczało na ten cel, a m.in. i opisywane przez Weisego metody osiedlania, podważają jednak tę tezę.

Po dość obszernym omówieniu zasad polityki kolonizacyjnej von Notharda i projektów akcji osiedleńczej w Prusach Południowych, przedstawia dalej autor konkretną ich realizację i wyniki. Specjalny rozdział poświęca tabeli generalnej dep. poznańskiego i drobiazgowej analizie zawartych w niej danych. Dłużej zatrzymuje się przy jednej z najbardziej zasadniczych kwestii kolonizacji południo-

wo-pruskiej — kwestii kosztów. Przyjawszy jako podstawę publikacji i analizy tekst tabeli (jeden z trzech przygotowanych w 1804 r.) przesłany do kontroli i zapiniowania Nothardtowi — wyraźnie ulega autor sugestii uwag krytycznych i ocen notowanych przez Nothardta na marginesie. W ślad za nim wydobywa szczegóły dotyczące sum zmarnowanych, wydatków nie uzasadnionych, niecelowych i wątpliwych. Przeprowadzoną przez Nothardta ostrą krytykę pracy kamery, niewątpliwie w jakiejś mierze słuszną, rzucającą pewne światło na znane skądinąd karierowiczostwo i nadużycia ówczesnej biurokracji pruskiej, przyjmuje Weise w pełni i bez zastrzeżeń.

Autor nie ogranicza się do podsumowania wyników akcji kolonizacyjnej w samym tylko departamencie poznańskim. Czerpiąc odpowiednie dane z literatury przeprowadza w ostatnim rozdziale pracy analizę porównawczą kolonizacji południowo-pruskiej, nowo-wschodnio-pruskiej i wcześniejszej kolonizacji Prus Zachodnich.

W toku całej pracy, zarówno przy omawianiu zasad polityki kolonizacyjnej, przebiegu samej akcji, jak wreszcie jej wyników — próbuje ustalić warunki i przyczyny, które zadecydowały tak o osiągnięciach jak i niedociągnięciach kolonizacji. Sporo uwagi poświęca przy tym sylwetkom ludzi, kierujących pracą osiedleńczą. Usiłuje rozszyfrować motywy ich postępowania, wzajemne stosunki, antagonizmy i intryki. Zdecydowanie negatywnie ocenia m.in. Vossa, znanego z niechętnego stosunku do kolonizacji, jako zbyt kosztownej i niepraktycznej. Jego przede wszystkim obciąża odpowiedzialnością za niewłaściwą realizację słusznych zasad Nothardta. Za liczne braki i niedociągnięcia w pracy kolonizacyjnej, zwłaszcza zbyt wysokie koszty i złą gospodarkę finansami, uznaje również winną kamerę poznańską. Osiągnięcia przypisuje wyłącznie Nothardtowi — oficerowi pruskiemu, kierującemu początkowo z polecenia króla akcją werbunkową w Wirtembergii — jednemu z twórców i realizatorów programu osiedleńczego w Prusach Południowych. Wielokrotnie podkreśla jego wyjątkową ofiarność i zasługi, podkreśla zarazem trudności, jakie musiał Nothardt pokonywać ze względu na krytykę i intryki niechętnych mu ministrów Vossa i Schröttera.

O ile szersze ujęcie mało stosunkowo znanej działalności i roli von Notharda w kolonizacji południowo-pruskiej uznać można za osiągnięcia pracy Weisego — o tyle podjęta przezeń i konsekwentnie przeprowadzana linia obrony Nothardta przed zarzutami krytyki, budzić musi poważne zastrzeżenie.

Wyjątkowa, nieukrywana sympatia, jaką autor obdarza Nothardta, uznawanego przezeń za ideał pruskiego urzędnika i działacza państwowego — prowadzi zarówno do wyraźnych przejawów i jednostronności w naświetleniu niektórych kwestii, jak też pewnych niekonsekwencji w rozumowaniu i wnioskowaniu. Zaobserwować też można w pracy akcentowanie osiągnięć kolonizacji mniej istotnych, jeśli można było wiązać je z osobą Nothardta, przy pomniejszaniu kwestii bardziej zasadniczych, o ile zaważyć by mogły ujemnie na ogólnej ocenie jego działalności. Taką m.in. postawę przyjmuje Weise w swoich wywodach i wnioskach końcowych, dotyczących wyników kolonizacji południowo-pruskiej.

Dotychczasowe opinie w tej sprawie nie wykazywały poważniejszych rozbieżności. Jan Wąsicki, który kolonizacji południowo-pruskiej poświęcił specjalny artykuł¹, wykorzystując zresztą w dużej mierze te same co Weise publikacje i źródła — wskazuje na pewne jej osiągnięcia. Ogólnie jednak, podobnie jak wcześniej Zimmerman, ocenia kolonizację w Prusach Południowych jako akcję nieudaną. Jeszcze bardziej negatywne opinie wyrażali w pierwszej połowie XIX wieku Skarbek i Surowiecki, rozpatrujący efekty kolonizacji w sto-

¹ J. Wąsicki, *Kolonizacja niemiecka w okresie Prus Południowych 1793—1806*, PZ 1953, nr 9/10, s. 137—179.

sunku do strat w powierzchni lasów oraz kosztów, które ostatecznie pokrywało społeczeństwo polskie.

Również w historiografii niemieckiej kolonizacja w Prusach Południowych, porównywana z przeprowadzaną równoległe przez Schröttera kolonizacją Prus Nowowschodnich, nie zdobyła sobie przychylniej oceny². Już współcześnie wywołała liczne zastrzeżenia i ostrą krytykę, zwłaszcza min. Schröttera oraz zaniepokojenie władz berlińskich, w wyniku czego powstała publikowana przez Weisego tabela. Sam Weise wskazuje na liczne braki kolonizacji, nie pomija kwestii opuszczenia gospodarstw przez kolonistów, przytacza nawet uwagę Nothardta o cchybieciu planów stworzenia dla tubylców wzorów dobrej gospodarki. Mimo to i wbrew zgodnej na ogół opinii historyków polskich i niemieckich próbuje usprawiedliwić niedociągnięcia kolonizacji, broniąc ogólnego jej znaczenia. Według niego negatywne zjawiska towarzyszące realizacji programu osiedleńczego nie przekreślają pozytywnych jego wyników. Kolonizację południowo-pruską z lat 1799—1803 uważaną przez niego za dzieło Nothardta — ocenia ogólnie jako nie mniej udaną, niż kolonizację Prus Nowowschodnich czy Prus Zachodnich.

Praca Weisego poświęcona w zasadzie departamentowi poznańskiemu stosunkowo (ze względu na zachowane w WAP Poznań źródła) najlepiej opracowanemu nie przynosi na ogół nowych danych dla dwóch pozostałych departamentów Prus Południowych. Na uwagę zasługuje m.in. informacja o wzmożeniu tempa kolonizacji w dep. warszawskim po roku 1803. Mniej znane skądinąd szczegóły znajdujemy natomiast w niej do działalności Nothardta, jego zasad kolonizacji oraz różnych zakulisowych spraw, związanych z realizacją osadnictwa.

Publikacja pełnego tekstu tabeli, którą wykorzystuje i częściowo podaje również Wąsicki, wydaje się nie bez znaczenia dla historyków zajmujących się omawianym okresem czy tematyką kolonizacji. Układ materiału statystycznego, podany przez Weisego nie w formie tabeli o określonych rubrykach, ale skróconego opisu, utrudnia jednak bardzo korzystanie z niego.

Tekst autora i tekst źródła uzupełnia indeks osób i miejscowości, plany zagrody chałupniczej z 1801 r., domów mieszkalnych i zabudowań gospodarczych kolonistów. Dołączone są również dwie luźne mapy, z których jedna przedstawia departament poznański z rozmieszczeniem założonych w latach 1799—1804 kolonii, druga — Wirtembergię z oznaczonymi miejscowościami (40) pochodzenia osadników.

Danuta Rzepniewska

A. M. Stanisławska, *Russko-anglijskie stoszenia i problemy Sredziemnomoria (1798—1807)*, Akademia Nauk SSSR. Institut Istorii, Moskwa 1962, s. 502.

W różnorodnej i zmiennej problematyce dyplomacji wielkich mocarstw na przełomie XVIII i XIX stulecia jedno z czołowych miejsc zajmowały zagadnienia bałkańskie i śródziemnomorskie. Wystąpiły one po raz pierwszy w okresie formowania się drugiej koalicji antyfrancuskiej i odąd — z większą lub mniejszą siłą — dają o sobie znać aż do zupełnej klęski Napoleona. Szczególnie skomplikowany, pełen zaskakujących zmian, a przez to niezwykle interesujący jest okres 1798—1807. Sprawami tymi zajmowało się wielu dawniejszych historyków, ale sam

² Zwłaszcza A. Müller, *Die Preussische Kolonisation in Nordpolen und Lithauen*, s. 187—189 — według niego kolonizacja południowo-pruska, znacznie kosztowniejsza, niż nowo-wschodnio-pruska, dała w porównaniu z nią dużo słabsze wyniki, głównie w następstwie zbyt małych rozmiarów gospodarstw.